

LIBERALNE VREDNOSTI I POLITIČKA STABILNOST U SRBIJI*

Apstrakt: Tekst je prošireno obrazloženje predložene teme projekta koja se bavi mogućnošću prihvatanja i stabilizacije liberalnih obrazaca distribucije u društvima u tranziciji. Srbija je u ovom pogledu iz niza razloga poseban slučaj. Liberalizacija ovih društava je uvek neizvestan proces, jer zavisi od dve važne pretpostavke. Prva je oličena u paradoksu ovakvog vida tranzicije koji se sastoji u postojanju ili nepostojanju političkih poticaja da se neke sfere života osamostale od procesa političkog odlučivanja. Druga je da liberalizacija može biti samodestruktivna. Naime, minimalni učinci liberalizacije, uspostavljanje obrazaca odgovornosti i javne sfere, mogu u svom krajnjem ishodu imati neliberalne učinke. No, pored svega, stabilnost liberalnih poredaka počiva upravo na otvorenoj mogućnosti stalnog preispitivanja i korigovanja obrazaca raspodele koji su ugrađeni u institucionalne mehanizme ovih društava.

Ključne reči: liberalizam, tranzicija, stabilnost, distribucija, pristanak, odgovornost, javna sfera.

Političke zajednice koje prolaze kroz duboke političke promene ne trpe samo promene u političkoj sferi. Promena političkog sistema podrazumeva mnogostruke promene u životima ljudi. Navikavanje na nove ustanove, nova pravila ponašanja, novi položaj unutar društvene strukture itd. duboko pogađaju svakodnevni život ljudi – često do stepena neraspoznavanja vlastitog mesta u društvenom životu, razočaranja ili gubitka smisla vlastite delatnosti. U ukupnom rezultatu, promena političkog konteksta nanosi nenadoknadive društvene gubitke nekima i donosi velike dobitke drugima. Međutim, promene se odigravaju u jednom nestabilnom sklopu

* Tekst je nastao na osnovu obrazloženja podprojekta „Liberalne vrednosti i politička stabilnost u Srbiji“ koji se radi u okviru projekta „Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/Jugoslaviji“, Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

koji od svih zahteva velike napore, od jednih da se prilagode i prihvate novi, lošiji položaj i da ga popravljaju, od drugih da svoje dobitke potvrde i održe. Razlike u položajima i interesima uslovljavaju i razlikovanja u perspektivama, koje su sa individualne tačke gledišta potpuno racionalne u datom sklopu odnosa. Zbog toga je u takvim situacijama teško postići i održati politički konsenzus o karakteru promena. Početna saglasnost o potrebi za promenama brzo se kruni sa njihovim prvim rezultatima, što kao posledicu može imati destabilizaciju celokupnog političkog projekta i prelazak u stalno kretanje napred-nazad i „komešanje u potpunoj sterilnosti“. To potvrđuje i iskustvo mnogih tzv. tranzicionih vlada koje po pravilu gube vlast odmah nakon početnog entuzijazma uvođenjem promena.

Promene koje se odvijaju u istočnoj Evropi u poslednjih desetak godina najčešće se označavaju kao prelazak iz autoritarnih ili totalitarnih real-socijalističkih režima u liberalno-demokratski uređena društva. Srbija je poseban slučaj. U Srbiji je prelazak od jednog ka drugom obliku društvene organizacije višestruko otežan. Navešću samo neke pokazatelje, bez pretenzije na iscrpnost i bez ređanja po važnosti. Prvo, prelaz je posredovan sa trinaest godina autoritarne vladavine, bez jasnih pravila i ideološke osnove¹, koja je dovela do urušavanja materijalnog i socijalnog kapitala zemlje i drastičnog pada životnog standarda, kako javnog tako i privatnog. Drugo, Srbija do današnjeg dana nema jasno definisan teritorijalno-državni okvir unutar koga bi se određeni tip uređenja razvijao. Treće, situacija je dodatno usložnjena prisustvom i nejasnom jurisdikcijom međunarodnih snaga na još uvek nominalno jednim delom teritorije, kao i zahtevima koji se ispostavljaju od strane međunarodnih institucija. Posebno destabilizujući uticaj u ovom pogledu vrše problemi koje izaziva saradnja sa Haškim tribunalom za ratne zločine, koji proizvodi strah od pripisivanja kolektivne krivice i neprincipijelne osude Srba i Srbije sa nesagledivim posledicama. Četvrto, nasleđe nerazumnih i izgubljenih ratova sa susednim narodima i svetom ostavilo je duboke socijalne probleme i opterećuje normalnu saradnju sa okruženjem (i svetom), koja je nužan uslov stabilizacije situacije u Srbiji i regionu. Peto, izolacija u kojoj je Srbija provela poslednjih deset godina i negativna slika o Srbiji i Srbima u svetu (ali i obrnuto,

¹ Mislim da se teza o nacionalizmu kao ideološkoj osnovi Miloševićevog režima teško može odbraniti imajući u vidu različite faze njegove vladavine.

Srba o svetu), poseban i je i ne manje značajan problem. Srbija i srpski političari moraju da čine velike napore da bi obezbedili koliko-toliko dostojno mesto u međunarodnoj zajednici država, uz veliko negodovanje i otpore koje takva saradnja izaziva kod građana. Posebno imajući u vidu postojanje visoke nepreglednosti u pogledu toga koji su to odnosi i pravila unutar međunarodne zajednice država koje treba poštovati i slediti.

Svi navedeni faktori, i mnogi drugi ne manje važni koji zbog prostora ovde nisu navedeni, usložnjavaju srpsku tranziciju ka liberalnoj demokratiji. Postoji čitav spektar razloga koji govore o tome da će takav postupak ići teško i da je dugotrajan, ako ne i nemoguć. Posebno u okolnostima kada gore navedeni faktori mogu socijalne gubitke učiniti isuviše velikim, pa i tragičnim, a socijalne dobitnike ne mogu učiniti spokojnim. Zbog toga je teško očekivati da će bilo koji projekat tranzicije obezbediti jednodušnu podršku u pogledu njegove realizacije. Ako već moramo računati sa socijalnim gubitnicima i dobitnicima, pitanje je kako obezbediti neophodan stepen podrške promenama. Teško je zamisliva nekakva računica gubitaka i dobitaka oko koje bi se mogla graditi saglasnost i koja bi mogla stajati u osnovama ustanova koje vrše raspodelu društvenih dobara. U tom smislu bi se politički poredak previše oslanjao na promenljivu raspodelu društvene moći i tranzicija bi se svodila na privremeno pozicioniranje društvenih i političkih odnosa moći. Dakle, potrebna je čvršća osnova za rekonstrukciju ustanova da bi se rešio dvostruki problem koji se javlja u ovakvim okolnostima; a) kako da se teret promena što pravednije raspodeli i najbezbolnije izvede, kako bi se dobila što šira podrška za promene; b) kako iz takvog stanja preći u stanje pravednog, trajnog i stabilnog modela distribucije društvenih dobara. Tranzicija je proces čiji je ishod neizvestan, pa je ključno pitanje kako uspostaviti i stabilizovati sistem pravila prema kojima se vrši raspodela političke, društvene i ekonomske moći nezavisno od računice socijalnih dobitaka i gubitaka. Dodatni problem koji se odnosi na Srbiju jeste kako sve to postići imajući u vidu teritorijalno-političko rekonstituisanje političke zajednice u kojoj bi bilo vredno živeti nezavisno od položja na lestvici raspodele društvenog bogatstva i moći.

Liberalno-demokratski modeli političkog uređenja obično se smatraju uspešnim za rešavanje ovih problema zato što pokušavaju

da uspostave institucionalni odnos između političkih snaga, socijalnih dobitaka i gubitaka i distribucije moći u društvu na trajnim i pravednim osnovama, odnosno, da upravo odnose pravedne distribucije društvenih dobara tematizuju i postave u osnovu političkog poretka. Međutim, ovaj model se ne pokazuje podjednako podoban i funkcionalan u svim okolnostima. Dok su negde njegovi rezultati oličeni u trajnom prosperitetu zajednica koje ga usvajaju i primenjuju, negde su rezultati ovog modela suprotni, i sastoje se od proizvođenja velikih društvenih nejednakosti i stalne društvene nestabilnosti. Pitanje je da li ova ambivalentnost liberalne demokratije proističe iz srećnih odnosno nesrećnih istorijskih i društvenih okolnosti određenih zajednica, ili je rezultat nekih unutrašnjih osobina teorijskog modela koje ga u jednom slučaju čine uspešnim, a u drugom ne, ili je, konačno, rezultat neprimerenog razumevanja modela i loše oblikovane politike.

Istraživanje koje je predmet ovog projekta će zbog toga imati nekoliko međuzavisnih, ali analitički izdvojenih celina. Metodološki, istraživanje će se biti pokušaj posredovanja dva nivoa. Jednog teorijskog, koji će preispitivati liberalno-demokratske vrednosti, njihovu hijerarhiju i značaj, i drugog, više empirijskog, u kome će se analizirati uticaj pokušaja liberalizacije srpskog društva na političku stabilnost srpske i jugoslovenske države. Uz to, istraživanje će imati i ograničene ambicije da identifikuje i izdvoji određene normativne principe koji mogu služiti kao uspešna osnova za oblikovanje ustanova u Srbiji i, što je još važnije, za prihvatanje i uspešno funkcionisanje tih ustanova.

Prvi od predviđenih delova tiče se analize niza dominantnih liberalnih vrednosti kao što su: ljudska prava i slobode, inicijativa, sloboda govora, kritička javnost, moralni pluralizam, tolerancija, liberalno obrazovanje, politička jednakost itd. Posebna pažnja u ovom delu istraživanja biće poklonjena savremenim egalitarnim reinterpretacijama liberalizma u kojima postoje značajni otkloni u odnosu na tradicionalni liberalizam. To se posebno odnosi na pitanja slobodnog tržišta i njegovih negativnih efekata, zatim na uslove efektivnog korišćenja i zaštite osnovnih prava i sloboda, kao i na pitanje društvene preraspodele dobara. U ovom smislu savremeni liberalizam postaje osetljiv na društvene probleme koje izaziva neposredna primena tradicionalnih liberalnih principa i čini značajan ustupak socijal-demokratski inspirisanim kritikama. Dalje će biti analizirani i

pokušaji liberalizma da odgovori na komunitarne prigovore o samodestruktivnim posledicama liberalnih vrednosti po političku zajednicu, odnosno parazitskoj ulozi liberalizma u odnosu na tradiciju i duboko ukorenjene zajedničke vrednosti. U našem kontekstu je posebno interesantan koncept liberalnog nacionalizma, kao pokušaja da se liberalizam uskladi sa postojećim sistemom nacija-država.

Značaj ovog dela istraživanja leži u činjenici da se u dobrom delu domaće stručne i, što je važnije, političke javnosti liberalizam identifikuje sa ideologijom slobodnog tržišta i individualizma. Osim u nekoliko izuzetaka, sistematski se ignorišu naponi liberalnih teoretičara da otklone nedostatke ovakvog pristupa. Osim toga, danas je teško govoriti o liberalizmu u jednini. Može se govoriti o porodici modela koji dele neke sličnosti pre nego o jedinstvenom modelu koji se primenjuje ili prilagođava različitim okolnostima. U ovom smislu liberalizam nije jedinstvena doktrina, zbog čega često dolazi do konfuzije u pogledu toga šta jeste, a šta nije liberalna politička strategija. U zavisnosti od toga koji aspekt teorije liberalizma se naglašava ova teorija ima više oblika: ekonomski, etički, pragmatički, politički, deontološki, utilitarni, modus vivendi, agonistički, kulturni liberalizam, liberalizam straha itd. Svaki od ovih oblika liberalizma ima svoje osobenosti koje imaju učinka na organizaciju osnovnih društvenih ustanova, te nije svejedno koji ćemo od ovih oblika smatrati najopravdanim ili najprikladnijim.

Drugi deo istraživanja će se ticati poželjne dinamike liberalizacije društva u periodu tranzicije uz očuvanje željene političke stabilnosti kao preduslova izvođenja reformi. U ovom segmentu istraživanja pitanje preduslova stabilnosti jednog društva i, posebno, preduslova stabilnosti liberalne političke zajednice zauzima središnje mesto. Uslovi stabilnosti predstavljaju uslove samoodrživosti i samoreprodukcije jednog političkog poretka koji zavise od mnogo faktora, a posebno od stepena podrške koju potezi političke vlasti imaju među građanima. Institucionalizacija liberalnih vrednosti dovodi do dubljih društvenih promena nego što se to na prvi pogled može očekivati. Uticaj liberalnih vrednosti na stabilizaciju ili destabilizaciju političkih zajednica zavisi od dominantne političke kulture, istorije, socijalnih i političkih osobenosti itd. Pored pozitivnih efekata koje liberalizacija društva može imati poznate su i negativne posledice, naročito brze i neadekvatne liberalizacije. To su, u zavi-

snosti od okolnosti: mogućnost dubokih društvenih podela i konačno secesije; apatija i apstinencija; velike društvene nejednakosti; socijalni nemiri itd.

Konkretni nivo istraživanja tiče se opsega i dometa liberalizacije srpskog društva u njegovim osnovnim društvenim sferama: pravo, ekonomija obrazovanje, javnost, bezbednost. U ovom delu istraživanja pažnja je usredsređena na tri pitanja: a) Na osnovu kojih principa i vrednosti se rekonstituišu ustanove u Srbiji? b) Kakav uticaj promene ustanova imaju na život građana i kako ih oni doživljavaju – kao nametnute, nužne, racionalne, pristrasne itd.? c) Kakvi su izgledi za samostabilizaciju ovih ustanova, odnosno, koliko su one sposobne da izrže test nezavisnog opravdanja i proizvedu dovoljan stepen podrške za njihovo efektivno funkcionisanje? Ukratko, radi se o tome na kakvim principima se konstituiše nova politička zajednica u Srbiji, da li je takva koncepcija normativno opravdana i sprovodiva i da li je ona u skladu sa vrednostima i očekivanjima koje građani imaju i sposobnostima i društvenim resursima kojima raspolažu.

Ukoliko je uopšte nešto moguće unapred tvrditi, čini se da postoje dva minimalna preduslova koja mogu ublažiti neminovne potrebe koje svaka tranzicija sa sobom nosi i doprineti stabilizaciji pravednog sistema raspodele. To su uspostavljanje sistema odgovornosti i uspostavljanje polja javnosti. Ispunjenjem prvog preduslova se uspostavlja odnos između nečijih postupaka i sticanja, odnosno gubljenja društvenih dobara; drugim se utvrđuje i potvrđuje opravdanost ili neopravdanost takvog odnosa. Uspostavljanje ova dva preduslova čini, u neku ruku, paradoks tranzicije. To je zahtev da se u nerazvijenim i urušenim društvima političkim poticajima uspostavlja društveni poredak koji će ograničavati političku moć i uticaj. U tom smislu tranzicione politike jesu samodestruktivne politike, to je ono za šta im je dat mandat, da potkopaju vlastite osnove i da uspostavljanje obrasce normalnosti na koje neće imati daljeg uticaja, ali koji će imati uticaja na politiku koja se vodi.

Uspostavljanjem sistema odgovornosti uvode se pravila prihvatanja i pripisivanja tereta i zasluga za određene društvene postupke na različitim nivoima i u različitim segmentima delovanja – kako retrospektivno, za događaje iz prošlosti, tako i prospektivno, za buduća zbivanja. Na ovakav način se strukturise racionalan sistem društvenih uloga i uvode pravila društvenog (moralnog, političkog i

institucionalno definisanog) ponašanja koji je nužna osnova za funkcionisanje ustanova. Uspostavljanje pravila prihvatanja i pripisivanja odgovornosti, kako u smislu krivice i kazne, tako i u smislu zasluga i nagrada, jeste faktor stabilizacije, jer se tek sa utvrđivanjem ovih pravila eliminišu politička arbitrarnost i društvene proizvoljnosti koje doprinose stalnom obrtanju u krugu nanošenja novih ispravljanjem starih nepravdi. Politika je poluga takvog procesa. Problem je što se političko polje na takav način nikada ne može samostabilizovati. Reforme pravnog sistema i pravosuđa jesu samo jedan, možda ne i najvažniji, deo ovog procesa. Negovanje i unapređivanje obrazaca socijalizacije i obrazovanja jesu dugoročan način da se poželjni sistemi odgovornosti uspostave.

Javnost je polje u kome se po pretpostavci u jednoj zajednici formulišu, opravdavaju i prihvataju pravila i principi društvenog i političkog ponašanja. Uslov da određena pravila važe, da su opravdana i da se slede nije dovoljan ukoliko i drugi ljudi nisu uvereni da pravila važe, da su opravdana i da ih svi slede. Ovaj uslov je važan za stvaranje ambijenta sigurnosti i izgradnju društvenog poverenja i može se ostvarivati samo otvaranjem kanala komunikacije koji će uveriti građane da se od njih ništa ne krije i dati im mogućnost da i sami učestvuju u formulaciji i stabilizaciji obrazaca društvenog i političkog ponašanja. Razumno je očekivanje da će takvi obrasci biti najracionalniji ukoliko se više ljudi pita o njima, i lakše prihvatljivi, ili makar podnošljivi, ukoliko je proces njihovog uspostavljanja bio otvoren za one koji treba da ih slede. Kratkoročno, ovaj proces zavisi od političke inicijative da se ovo polje uredi prema obrascima koji će voditi ka njegovoj samostalnoj društvenoj reprodukciji.

Naravno, nije uvek izvesno da će najprikladniji obrazac distribucije odgovornosti u jednom društvu biti onaj koji predlaže liberalno-demokratska teorija, niti da će pravila koja će biti javno prihvaćena biti liberalno-demokratska pravila distribucije dobara. Često se događa da asocijativne veze (npr. nacionalne) nadvladaju bezlične i nepristrasne liberalne obrasce. Međutim, upravo ova dva preduslova predstavljaju minimalne stepene liberalizacije društva pomoću kojih se može utvrditi da li je jedno društvo sposobno da se reprodukuje kao liberalno-demokratski uređena politička zajednica sa dovoljnim stepenom legitimnosti da se ovi principi ukorene i stabilizuju u jednoj zajednici. Tek tada možemo ispitati domete

savremenih reformulacija liberalizma i njihovu primenljivost na tradicionalno neliberalna društva i uspostaviti moguću vezu između liberalizacije i stabilizacije društava u tranziciji. Stabilnost liberalno-demokratskih društava počiva na tome da ona otvaraju stalnu mogućnost preispitivanja ovih obrazaca u njihovo korigovanje iz generacije u generaciju, bez dubokih potresa i destabilizacije celokupnog poretka. Ugrađivanje ovih mehanizama u osnovnu institucionalnu strukturu društva jeste ono što sprečava destabilizaciju ovakvih poredaka.

Bibliografija (Radna)

- Ackerman, Bruce (1980): *Social Justice in the Liberal State*, New Heaven.
- Ackerman, Bruce (1983): „What is Neutral about Neutrality“, u: *Ethics* 93:2.
- Ackerman, Bruce (1989): „Why Dialogue?“, u: *Journal of Philosophy* 86:1. (prevedeno)
- Ackerman, Bruce (1994): „Political Liberalism“, *Journal of Philosophy*, Nr. 7, July
- Anderson, Charles W (1990): *Pragmatic Liberalism*, The University of Chicago Press, Chicago/London
- Arblaster, Antony 1984. *The Rise and Decline of Western Liberalism*, Basic Blackwell, Oxford/New York,
- Avineri Shlomo/De-Shalit Avner ed. (1992): *Communitarianism and Individualism*, Oxford
- Beiner, Ronald (1989): „What’s the Matter with Liberalism?“, u: A.C. Hutchinson/L.J.M. Green (ed): *Law and Community*, Toronto.
- Beiner, Ronald (1996): „What Liberalism Means“, *Social Philosophy and Policy*, Vol. 13, No. 1, Winter 1996
- Bell, Daniel (1993): *Communitarianism and its Critics*, Oxford
- Bellah, Robert et al. (1985): *Habits of the Heart*, Berkeley.
- Benhabib, Seyla (1989a): „Autonomy, Modernity and Community. Communitarianism and Critical Social Theory in Dialogue“, u: A. Honneth et al. (prir): *Zwischenbetrachtungen. Im Prozess der Aufklärung*, Frankfurt am M.
- Benhabib, Seyla (1989b): „Liberal vs. Critical Theory of Discursive Legitimation“, u: N. Rosenblum (ed): *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, Mass.
- Barry, Brian (1973): *The Liberal Theory of Justice*, Clarendon Press, Oxford

- Barry, Brian (1989): *Theories of Justice*, University of California Press, Berkley/ Los Angeles
- Bibo, I. (1996): *Beda malih istočnoevropskih država*, prev. Arpad Vicko, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
- Bohman, James (1995): „Public reason and cultural pluralism“, *Political Theory*,
- Bohman, James (2000): *Public Deliberation*, MIT Press, Cambridge Mass./London
- Buchanan, Allen E. (1989): „Assessing the Communitarian Critique of Liberalism“, u: *Ethics*, 99:4.
- Caldor, M., and Vejvoda, I.(1997), „Democratisation in central and the east European countries“, *International Affairs*, Vol. 73, No. 1, January
- Caney, Simon (1992): „Liberalism and Communitarianism: a Misconceived Debate“, u: *Political Studies*; XL
- Cohen, Jean L./Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*, Cambridge Mass.
- Cohen, Joshua (1989): „Deliberation and Democratic Legitimacy“, u A. Hamlin/Ph. Petit (prir.), *The Good Polity*, Normative Analysis of the State, Oxford.
- Connoly, William (1991): *Identity/Difference*, Ithaca/London
- Downing, Lyle A./Thigpen, Robert B. (1986): „Beyond Shared Understandings“, u: *Political Theory*, 14:3
- Dworkin, Ronald (1977): *Taking Rights Seriously*, Cambridge Mass.
- Dworkin, Ronald (1983a): „What Justice Isn't“, u: *The New York Review of Books*, 14. April.
- Dworkin, Ronald (1985): *A Matter of Principle*, Cambridge, Mass.
- Dworkin, Ronald (1986): *Law's Empire*, Cambridge Mass.
- Dworkin, Ronald (1990): „Foundations of Liberal Equality“, *The Tanner Lectures of Human Values*, XI, Salt Lake City
- Dinđić, Z. (1988): *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad,
- Evans, Mark, (1999) „Is public justification central to liberalism“, *Journal of Political Ideologies*, Feb99, Vol. 4 Issue 1, p117, 20p
- Fisk, Milton (1975): „History and Reason in Rawl's Moral Theory“ u: N. Daniels (prir): *Reading Rawls*, Stanford
- Fraser, Nancy (1990): „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy“, u: *Social Text*, 25/26, Vol. 8:3, 9:1.
- Galston, William A. (1991): *Liberal Puposos*, Cambridge, Mass.

- Gauthier, David (1995): „Public Reason“, *Social Philosophy and Policy*, Vol. 12, No. 1, Winter 1995
- Golubović, Z.(1988), *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Filip Višnjić, Beograd
- Golubović, Z., Kuzmanović, B., Vasović, M. (1995): *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, IFDT/Filip Višnjić, Beograd
- Grey, John, (2000): *Two Faces of Liberalism*, Polity Press, Cambridge/Oxford
- Grey, John, (1995): „Agnostic Liberalism“, *Social Philosophy and Policy*, Vol. 12, No. 1, Winter 1995
- Grej, Džon (1999): *Liberalizam*, CID, Podgorica, prev. Đurica Krstić
- Glintić, Tatjana (1995): *Pravda, sloboda, jednakost*, Beograd
- Goodin, Robert E./Reeve, Andrew (prir.) (1989): *Liberal Neutrality*, London.
- Goodin, Robert E. and Pettit, Philip (ed.) (1993): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell, Oxford,
- Gutman, Amy (1985): „Communitarian Critics of Liberalism“, u: *Philosophy and Public Affairs*, 14:3 (str. 68-83).
- Gutman, Amy/Thomson, Dennis (1990): „Moral Conflicts and Political Consensus“, u: R.B. Douglass/G.M. Mara/H.S. Richardson (1990)
- Habermas, Jürgen (1994): „Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State“, in: *Multiculturalism*, ed. by Amy Gutmann, Princeton University Press, New Jersey.
- Habermas, Jürgen (1995) „Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls’s Political Liberalism“, *Journal of Philosophy*, Vol. XCII, No. 3.
- Hampshire, Stuart (1983): *Morality and Conflict*, Basic Blackwell, Oxford, England
- Hobhouse, L.T. (1911/1964): *Liberalism*, Greenwood Press, Westport Connecticut
- Holmes, Stephen (1993): *The Anatomy of Antiliberalism*, Cambridge, Massachusetts, London
- Holmes, Stephen (1993): *Passions and Constraint*, Chicago University Press, Chicago and London
- Honeyball, S. & Walter, J. (1998), *Integrity, Community & Interpretation*, Dartmouth/Ashgate.
- Honderich, T., *Conservatism*, Westview Press, Boulder, San Francisco, 1990.
- Huntington, S. P.(1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press

- Kautz, Steven (1995): *Liberalism and Community*, Ithaca/London
- Jaspers, K. (1999) *Pitanje krivice*, Beograd: Samizdat FreeB92
- Jakšić, Božidar (2000) *Balkanski paradoksi*, Beograd
- Kolm, Serge-Cristophe (1996), *Modern Theories of Justice*, The MIT Press, Cambr. Mass/London
- Kukathas, Chandler (1996): „Liberalism, Communitarianism and Political Community“, u: *Social Philosophy and Policy*, Vol. 13, No. 1
- Kymlicka, Will (1989): *Liberalism, Community and Culture*, Oxford
- Kymlicka, Will (1990), *Contemporary Political Philosophy*, Clarendon Press, Oxford
- Kymlicka, Will (1992): „Liberal Individualism and Liberal Neutrality“, *Communitarianism and Individuality*, ed. Shlomo Avineri and Avner De-Shalit, Oxford University Press, Oxford;
- Kymlicka, Will (1996): „Social Unity in a Liberal State“, u: *Social Philosophy and Policy*, Vol. 13, No. 1
- Larmore, Charles (1987), *Patterns of Moral Complexity*, Cambridge University Press, NY
- Larmore, Charles (1989), „Political liberalism“, *Political Theory*, Aug90, Vol. 18 Issue 3, p339, 21p
- Larmore, Charles (1999), „The moral basis of political liberalism“, *Ethics*, Vol. XCVI, No. 12, p. 599-625
- Liberalna Misao u Srbiji*, prir. Jovica Trkulja i Dragoljub Popović, Beograd, 2001
- Linc, H. i Stefan, A. (1988): *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: „Filip Višnjić“, 1998
- Rex, Martin (1993), *A System of Rights*, Clarendon Paperbacks, Oxford
- Macedo, Stephen (1988): „The New Right and Constitutional Self-Government in America“, *Praxis International*, Vol. 8., No. 2
- Mannet, Pierre (1994), *An Intellectual History of Liberalism*, transl. Rebecca Balinski, Princeton university Press, Princeton, New Jersey
- Mouffe, Chantal (1988): „American Liberalism and Its Critics: Rawls, Taylor, Sandel and Walzer“, *Praxis International*, Vol. 8., No. 2., New York.
- Mulhall, Stephen/Swift Adam (1992): *Liberals & Communitarians*, Oxford/ Cambridge, Mass.
- Nagel, Tomas (1991): *Equality and Partiality*, Oxford University Press, New York,
- O'Hagan, Timothy (1988): „Four Images of Community“, *Praxis International*, Vol. 8., No. 2., New York. O'Sullivan, N., *Conservatism*, St. Martins Press, New York, 1976.

- Patten, Allan (1996): „The republican critique of liberalism“, *British Journal of Political Science*, Nr. 1, Jan
- Postema, Gerald, J. (1995): „Public Practical Reason,,“, *Social Philosophy and Policy*, Vol. 12, No. 1, Winter 1995
- Potisnuto civilno društvo*, (1995) ed. by Vukašin Pavlović, Belgrade: Eko-centar
- Rawls, John (1970): *Theory of Justice*, Harvard University Press; (Džon Rols, *Teorija pravde*, prevod dr Milorad Ivović, CID/JP Službeni list SRJ, Podgorica, 1998.)
- Rawls, John (1993): *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York; (: Džon Rols, *Politički liberalizam*, prevod, Ljiljana Nikolić, Filip Višnjić, Beograd, 1998.)
- Rawls, John (1995): „Reply to Habermas“, *Journal of Philosophy*, Vol. XCII, No. 3.
- Rawls, John (1999): *The Law of Peoples, with „The Idea of Public Reason Revised“*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England
- Rawls, John (2001): *Justice as Fairness: A Restatement*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England
- Raz, Joseph (1992): „Liberalism, Authonomy, and Politics of Neutral Concern“ u: *Liberalism III*, ed. Richard J. Arneson, An Elgar reference Collection
- (Re)volucija i poredak, (2001) prir. Ivana Spasić i Milan Subotić, IFDT, Beograd
- (Re)konstrukcija institucija. Godinu dana tranzicije u Srbiji, (2001): prir. Vladimir Cvetković, IFDT, Beograd
- Rosenbaum, Nancy L. (1994), „Civil societies: *Liberalism* and the moral uses of pluralism“, *Social Research*, Fall94, Vol. 61 Issue 3, p539, 24p
- Sandel, Michael (1982): *Liberalism and Limits of Justice*, Cambridge University Press, Cambridge;
- M. Sandel, (1992): „Procedural Republic and the Unencumbered Self“, u: S. Avineri /A. De-Shalit (ed.), *Communitarianism and Individualism*, Oxford, str. 12-29.
- Savić, Mile (1999) *Vanredno stanje*, Beograd
- Scanlon, T.M. (1998): *What we owe to each other*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, England
- Scheffler Samuel (1994): „The Appeal of Political Liberalism“, *Ethics*, NR. 105, October
- Scheffler, Samuel, (2001), *Boundaries and Allegiances*, Oxford University Press, Oxford/new York

- Stojanović, Svetozar (2000) *Na Srpskom delu Titonika*, Beograd
- Subupar, Milorad (1996): *Teorije o političkim dužnostima*, Beograd
- Subotić, Milan (1992): *Sricanje slobode*, Niš
- Tamir, Yael (1993), *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Taylor, Charles (1989): „Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate“, in: *Liberalism and Moral Life*, ed. by Nancy Rosenblum, Harvard University Press: Cambridge, MA
- Taylor, Charles (1993): „Why do Nations Have to Become States“, in: *Reconciling the Solitudes: Essays on Canadian Federalism and Nationalism*, ed. by Guy Laforest, McGill-Queen's University Press, Montreal
- Taylor, Charles (1994): „The Politics of Recognition“, in: *Multiculturalism*, ed. by Amy Gutmann, Princeton University Press, New Jersey
- Taylor, Charles (1995): „Liberal Politics and the Public Sphere“, in: *New Communitarian Thinking*, ed Amitai Etzioni, Charlottesville and London
- Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*, Vol. I, II i III ed. Neil J. Kritz, Washington, D. C. : United States Institute for Peace, 1995,
- Unger, Roberto Mangabeira (1989): *Znanje i politika*, Zagreb
- Waldron, Jeremy (1987) : „Theoretical Foundation of Liberalism“, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 37. No. 147
- Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice*, Basic Books, New York (prevedeno)
- Walzer, Michael (1994): *Thick and Thin, Moral Argument at Home and from Abroad*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana
- Walzer, Michael (1995): „The Concept of Civil Society“, in: Walzer, ed., *Toward a Global Civil Society*, Oxford
- Walzer, Michael (1995a): „Introduction“, in: M. Walzer ed., *Toward a Global Civil Society*, Oxford, 1995(a)
- Walzer, Michael (1995b): „Communitarian Critique of Liberalism“, *New Communitarian Thinking*, ed. by A. Etzioni, The University Press of Virginia, Charlottesville and London
- Walzer, Michael (1997): *On Toleration*, Yale University Press, New Haven and London
- Žižek, Slavoj (1996): *Metastaze uživanja*, prev. S Glišić, Beograd: XX vek.

Dorđe Pavićević

LIBERAL VALUES AND POLITICAL STABILIZATION
IN SERBIA

Summary

The paper is an expanded version of the project proposal „Liberal values and political stabilization in Serbia“. The idea of the proposal is to explore the possibilities of acceptance and stabilization of liberal patterns of distribution of social goods in transitional countries, keeping in mind peculiarities of the Serbian case. Liberalization of these countries is usually an uneasy and uncertain process. There are two kind paradoxes of liberalization. The first concerns the necessity of political incentives for depoliticization of several social spheres. The second is related to possible self-destructive performances of liberal institutions in the process of transition. The stabilization of liberal-democracy in transitional countries is dependent on the capacity of institutions to build within themselves the mechanisms for alleviating these uneasinesses. Two of them I find especially important: the system of social responsibilities and public reason.

Key words: liberalism, transition, stability, distribution, consent, responsibility, public sphere.